

ВИТОМИР ВАСИЛИЋ

**АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ НА
ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ЧАЧАК 1815—1941.**

ВИТОМИР ВАСИЛИЋ
YU 32000 Чачак
Историјски архив

УДК 314.02 (497.11)

Чачак је одувек био економски, културни и административни центар за шире подручје, које, заједно с њим, чини једну заокружену географску целину. Ту је било седиште пожешке нахије, затим губернатора пожешке и рудничке нахије, Рашког великог сердарства, Моравско-подрињске војне команде, Начелства округа чачанског и рудничког, Суда округа чачанског, Начелства среза трнавског, Епископата ужичког и других надлежстава.¹ У њему је било седиште Суда општине чачанске, односно Градског поглаварства. Данас је седиште општине Чачак, која територијално обухвата подручја бившег љубићког и трнавског среза са следећим насељима: Атеница, Балуга (Прељинска и Трнавска), Бањица, Бељина, Бечањ, Брезовице, Бресница, Вапа, Видова, Виљуша, Вранићи, Врчани, Вујетинци, Горичани, Горња Горевница, Горња Трепча, Доња Горевница, Доња Трепча, Жаочани, Заблаће, Јанчићи, Жежевица, Јездина, Катр-

га, Качулице, Кулиновци, Кољевићи, Кукићи, Липница, Лозница, Љубић, Међувршје, Миоковци, Милићевци, Мојсиње, Мрчајевци, Мршинци, Овчар Бања, Остра, Паковраће, Парменац, Петница, Прељина, Премећа, Придворица, Прислоница, Пријевор, Рајац, Риђаге, Ракова, Ромци, Слатина, Соколићи, Станчићи, Трнава, Трбушани и Чачак.

Од почетка XIX века до данас ово је подручје често било дељено на веће или мање административно-територијалне јединице, али су оне увек биле и остале делови државне територије и једног система који је постојао и мењао се у току историје. Зато људи са овог подручја могу рећи да су живели у нахији, кнежини, срезу, капетанији, округу, општини... све до данашњих месних заједница, комуна, регије... Све ове промене у основи су имале циљ да, у датом тренутку и под одређеним околностима, обезбеде целисходнију организацију државне власти и у одређеним оквирима локалну самоуправу грађанима. У напору да се пронађу најприкладнија решења за постизање ових циљева, у прошлости су се испољавале велике разлике у мишљењима и ставовима водећих политичких партија и група. Она су се манифестовала кроз политичку борбу која се водила око проблема обима и квалитета власти локалних органа. Кнез Милош Обреновић је тежио да установи обласне органе да би на тај начин ефикасније спроводио своју личну вољу. Уставобранитељи су се свим средствима борили против централистичких тежњи кнеза. Познато је да су се политичке странке, које су поникле из народа, жестоко бориле за локалну самоуправу и тежиле да образују велике општине и велике срезове, без округа. Насупрот њима, обреновићевска династија настојала је да задржи округе са малим срезовима и уситњеним општинама. Краљ Александар Карађорђевић је своју централистичку власт остварио Видовданским уставом, најпре кроз жупаније, а затим кроз још веће административно-територијалне јединице — бановине. У социјалистичком периоду власт је била у почетку постављена на малим општинама, које су се ослањале на срезове, округе и области, све док су се развиле данашње велике општине.

Мора се, међутим, имати у виду да су се често и локални интереси група и појединаца уплитали у живот и рад локалних органа управе. Зато је историја административно-територијалних промена у Србији, па и на овом подручју, била веома бурна. Кроз њу се одражавала стална тежња народа за што већом самоуправом и већом демократијом, а против централизма државне власти и утицајних група и појединаца и њихових интереса.

Административно-територијалне промене, које су у прошлости вршене на подручју садашње општине Чачак, овде ће бити изложене хронолошким редом на основу података до којих се у овом тренутку могло доћи.

За време турског периода највећи део територије Србије, а у оквиру ње и територија садашње општине Чачак, тада је био у саставу београдског пашалука, односно смедеревског санцака. Површина му је износила 23.700 км². На њој је живело око 400.000 становника.² Био је подељен на 13 нахија, које су имале седишта у Београду, Ваљеву, Шапцу, Соколу, Ужицу, Пожеги, Руднику, Крагујевцу, Јагодини, Ђуприји, Пожаревцу, Смедереву и Гроцкој. (Грочанска нахија касније је припојена београдској). Свака нахија именована је по називу места у коме је било њено седиште. Отуда рудничка, пожешка... нахија. Делиле су се на кнежине, а кнежине на села. Данашња територија општине Чачак тада је била обухваћена једним делом пожешком, а другим делом рудничком нахијом.

После Првог српског устанка, Правитељствујушчи совјет је 1807. године донео одлуку којом се потврђује подела земље на нахије, а ових на кнежине и села. На челу сваке нахије налазио се нахијски кнез, на челу кнежине — кнежински кнез, док су селима управљали сеоски кнезови или кметови.³

Од почетка Другог српског устанка 1815. године у Србији се постепено уводе коренитије административно-територијалне промене. Већ је на Народној скупштини 19. децембра 1815. године, између осталог, одлучено:

„... Да порез на личност прикупљају сеоски кметови и... предају кнежинским старешинама, а ови нахијским...“

„... Да се и убудуће задржи стара административна подела Србије на 12 нахија...“

„... Да се за сваку нахију постави по један главни кнез“.⁴

Према попису стања кућа и становника за дмитровску скупштину 1818. године у свих 12 нахија било је: 45 кнежина, 1.395 села и вароши, 51.344 домова и 115.885 пореско-харачких глава. Села су распоређена по кнежинама, а кнежине по нахијама. Тада је рудничка нахија имала 111 села, распоређених у пет кнежина, а пожешка нахија — 104 села распоређена у осам срезова.⁵

Састав нахија по кнежинама и селима према наведеном попису из 1818. године, био је следећи:

РУДНИЧКА НАХИЈА

I. Кнежина Моравска са 23 села, са седиштем у Брбанима:

Село	Домова	Арачких лица (глава)	Село	Домова	Арачких лица (глава)
1. Балуга (Прељинска)	17	36	13. Поповићи	11	35
2. Прислоница	47	111	14. Опланићи	34	72
3. Прељина	38	94	15. Сирча	82	201
4. Мојсиње	45	100	16. Милочај	41	99
5. Доња Тrepча	32	75	17. Цветке	32	72
6. Горња Тrepча	19	42	18. Тавник	54	126
7. Станчићи	25	50	19. Лаћевци	37	104
8. Доња Горевница	40	94	20. Бресница	67	154
9. Мрчајевци	89	207	21. Бечаљ	59	122
10. Катрга	58	147	22. Остра	48	120
11. Обрва	30	77	23. Вујетинци	18	41
12. Црна Бара	8	11			

II Кнежина Карадак са 17 села, са седиштем у Љубићу

Село	Домова	Арачких лица (глава)	Село	Домова	Арачких лица (глава)
1. Ракова	29	85	10. Мишићевци	38	84
2. Соколићи	18	36	11. Миоковци	45	103
3. Коњевићи	41	83	12. Рошци	30	74
4. Љубић	47	105	13. Врчани	15	49
5. Брбани	35	88	14. Табановићи	23	53
6. Вранићи	30	62	15. Папратиште	8	20
7. Трбушани	36	82	16. Гугаљ	30	69
8. Горња Горевница	53	126	17. Јанчићи	11	34
9. Пријевор	51	125			

III Кнежина Црногорска са 22 села, са седиштем у Мајдану

Село	Домова	Арачких лица (глава)	Село	Домова	Арачких лица (глава)
1. Срезејевци	16	41	7. Леушићи	18	46
2. Бершићи	37	92	8. Прањани	80	212
3. Брајићи	8	20	9. Дренова	23	57
4. Брезна	23	63	10. Лочевци	13	28
5. Теочин	37	132	11. Ба-а	22	58
6. Коштунјићи	34	91	12. Полом	7	34

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ
ЧАЧАК 1815—1941.

13. Бањани	9	16	18. Накучани	14	30
14. Лозањ	25	66	19. Врњчани	20	49
15. Бранетићи	39	116	20. Калиманићи	13	39
16. Озрен	35	79	21. Љеваја	9	27
17. Синошевићи	14	29	22. Ручићи	17	35

IV Кнежина Качерска са 26 села, са седиштем у Блазнави па на Руднику

Село	Домова	Арачких лица (глава)	Село	Домова	Арачких лица (глава)
1. Драгољ	20	46	14. Козељ	29	69
2. Церова	11	27	15. Моравци	24	69
3. Крива Река	13	30	16. Трудељ	30	68
4. Шилопае	13	43	17. Лишље	19	54
5. Давидовци	7	19	18. Пољанице	34	75
6. Мутањ	18	42	19. Ивановци	26	54
7. Релинци	13	35	20. Шутци	47	117
8. Заграђе	45	113	21. Смрдљиковац	40	110
9. Бољковци	41	100	22. Калаљевци	25	61
10. Лалинци	17	36	23. Берисава	8	17
11. Штавица	28	64	24. Житковци	44	104
12. Папратина	8	20	25. Босућа	41	100
13. Угриновци	30	61	26. Варшице	4	13

V Кнежина Лазићева са 23 села, са седиштем у Брусници

Село	Домова	Арачких лица (глава)	Село	Домова	Арачких лица (глава)
1. Страгари	47	119	13. Неваде	34	67
2. Бушинци	9	23	14. Велереч	52	121
3. Блазнава	36	85	15. Клатичево	16	51
4. Гуришевци	16	43	16. Љутовница	23	51
5. Јарменовци	21	52	17. Мајдан	58	149
6. Каменица	24	55	18. Рудник	39	85
7. Кнежевац	8	25	19. Сврачковци	10	33
8. Црнућа Горња	9	32	20. Таково	34	87
9. Црнућа Доња	19	47	21. Шарани	20	45
10. Грабовица	39	87	22. Семедраж	17	40
11. Јабланица	17	48	23. Варош Брусница	62	151
12. Луњевица	27	65			

ПОЖЕШКА НАХИЈА

Села пожешке нахије, уместо на кнежине, била су распоређена у осам срезова, и то:

I Срез Трнавски са 18 села, са седиштем у Трнави

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Трнава	50	200	10. Липница	25	67
2. Бањица	15	39	11. Мршинци	45	116
3. Острушати	12	27	12. Слатина	35	78
4. Вапа	20	43	13. Кукићи	25	70
5. Балуга	25	47	14. Качулице	23	70
6. Виљуша	40	100	15. Жаочани	23	45
7. Жежевица	40	123	16. Горичани	23	57
8. Премећа	25	65	17. Петница	20	54
9. Рајац	40	113	18. Заблаће	25	57

II Срез Видовски са 10 села, са седиштем у Видови па у Чачку

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Видова	20	45	6. Кулиновци	20	40
2. Парменац	13	22	7. Атеница	35	59
3. Паковраће	14	26	8. Лозница	30	65
4. Придворица	23	52	9. Дервари	12	23
5. Јездина	24	50	10. Варош Чачак	67	195

III Срез Самаилски са 14 села, са седиштем у Самаилима па у Карановцу

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Самаила	46	153	8. Конарево	85	247
2. Лазац	55	163	9. Мрсаћ	60	200
3. Буковица	30	100	10. Адрани	65	201
4. Роћевићи	64	205	11. Бабско Поље	20	57
5. Лопатница	60	203	12. Рнека	50	150
6. Врдила	40	118	13. Градица	27	75
7. Погорелица	62	172	14. Варошица Карановац	62	179

IV Срез Трстенички са 6 села, са седиштем у Трстенику

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Стари Трстеник	23	57	4. Лопаш	10	24
2. Осаоница	105	216	5. Цернишава	45	113
3. Руђинци	40	24	6. Оцаи	132	292

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ
ЧАЧАК 1815—1941.

V Срез Ковачки са шест села, са седиштем у Матаругама

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Ковачи	35	80	4. Безбоге	60	142
2. Готовац	20	42	5. Замачање	17	54
3. Матаруге	60	209	6. Риблица	70	209

VI Срез Читлучки са 13 села, са седиштем у Подунавцима

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Врба	40	119	8. Вукишица	13	31
2. Драгосиљци	60	145	9. Отроци	40	97
3. Метикоше	12	28	10. Липова	20	50
4. Ратина	50	150	11. Каменица	18	40
5. Заклопача	25	63	12. Мељаница	10	24
6. Подунавци	45	103	13. Брезна	17	41
7. Вранешци	80	212			

VII Срез Гучки са 19 села, са седиштем у Гучи

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Гуча	60	200	11. Брезовице	5	14
2. Рти	30	90	12. Властелица	15	48
3. Лиса	35	100	13. Каона	20	64
4. Луке	30	67	14. Живица	15	34
5. Котража	70	223	15. Турица	20	46
6. Марковица	6	19	16. Горачићи	75	173
7. Вича	50	137	17. Рогача	30	57
8. Милатовићи	20	50	18. Граб	30	73
9. Губеревци	40	115	19. Зеке	20	48
10. Дубац	50	145			

VIII Срез Вировски са 18 села, са седиштем у Вирову па у Пожеги

Село	Домова	Арачких глава	Село	Домова	Арачких глава
1. Вирово	20	47	6. Капица	10	27
2. Краварица	45	106	7. Тансићи	35	95
3. Трбуовац	15	35	8. Церова	20	47
4. Лопаш	40	100	9. Пилатовићи	40	94
5. Миросалци	35	95	10. Лисице	35	93

11. Негришори	30	67	15. Тпани	10	28
12. Лучани	23	47	16. Дучаловићи	24	47
13. Тучково	8	23	17. Ргари	23	52
14. Длин	32	95	18. Варош Пожега	45	106

Пописи домова и арачких глава из 1818. године пожешке и рудничке нахије по селима и по њиховој припадности кнежинама, односно срезовима, дати су у целини да би се на основу каснијих пописа могле успешније пратити административно-територијалне промене и називи њихових јединица.

Од 1818. до 1830. године на територији данашње општине Чачак вршене су честе промене и у саставу и у називу административних јединица. Ради њихове прегледности, изложићемо их по годинама на основу пописа домова, пореских и арачких глава по нахијама, кнежинама, односно срезовима и селима:

НАХИЈА ПОЖЕШКА 1821/22. ГОДИНЕ

Села	Куће	Пореске главе	Арачке главе	Села	Куће	Пореске главе	Арачке главе
Видовски срез							
1. Варош Чачак	85	82	208	6. Атеница	39	43	89
2. Парменац и Рибаге	15	17	35	7. Лозница	28	33	66
3. Паковраће	17	22	34	8. Кулиновац	22	27	50
4. Придворица и Белина	24	24	53	9. Видова	21	24	48
5. Јездина	25	26	53	10. Дрвари	24	23	46
				Сумма	300	321	682
Трнавски срез							
1. Трнава	56	63	128	10. Жежевица	50	59	137
2. Острушата и Баница	38	48	108	11. Мршинци	45	50	125
3. Виљуша	40	45	98	12. Слатина	39	43	103
4. Вапа	25	26	53	13. Горичани	26	33	72
5. Заблаће	31	38	71	14. Петница	22	28	62
6. Балуга	28	31	60	15. Премећа	27	33	84
7. Кукићи	29	33	67	16. Жаочани	23	26	46
8. Липница	26	32	78	17. Качулице	29	35	77
9. Рајац	41	54	120				

Према овом попису пожешка нахија била је састављена од осам срезова (ковачки, читлучки, трстенички, видовски, трнавски, самалски, горачки и пожешки) са 106 насељених места.⁸

НАХИЈА РУДНИЧКА 1821/22. ГОДИНЕ

Села				Села			
	Куће	Порезске главе	Арачке главе		Куће	Порезске главе	Арачке главе
1. Катрга	64	76	156	16. Брвани	39	42	100
2. Вујетинци	19	21	53	17. Соколићи	20	20	39
3. Бресница	86	100	185	18. Милићевци	42	42	98
4. Бечањ	70	81	186				
5. Горевница				20. Ракова	31	40	80
6. Мрчајевци	97	108	232	21. Грбушани	42	50	90
7. Остра	49	60	132	22. Љубић	46	60	122
8. Трепча Долња	31	40	76	23. Суви Брег	10	10	16
9. Мојсиње	52	57	105	24. Вранићи	31	40	69
10. Трепча Горња	19	20	40	25. Превор	59	64	134
11. Прељина	46	46	102	26. Мијоковци	29	52	129
12. Балуга	19	17	37	27. Горевница	64	80	153
13. Прислоница	54	60	126	28. Рошци	35	40	102
14. Коњевићи	46	50	98	29. Јапчићи	13	18	40
15. Станчићи	26	30	44	30. Врнчани	16	24	55

Рудничка нахија је, према овом попису, обухватала 112 насељених места, али их пописивач није разврстао на кнежитне којима су припадала, па се не могу утврдити померања уколико их је било.⁷

Упоредјујући попис стања кућа и становника за дмитровску скупштину из 1818. са пописом пожешке и рудничке нахије из 1821/22. године, можемо запазити следеће: срез вировски у пожешкој нахији мења назив у срез пожешки, а гучки у срез горачки; Осоница је први пут уписана као село у оквиру овога среза; уз село Луке уписан је засеок Мечке, а уз Зеоке засеок Каићи, такође у истом срезу.

НАХИЈА ПОЖЕШКА 1822. ГОДИНЕ

Села				Села			
	Куће	Порезске главе	Арачке главе		Куће	Порезске главе	Арачке главе
Чачански срез							
1. Варош Чачак	98	103	201	7. Кулиновци	23	28	52
2. Парменац	16	21	36	8. Атеница	40	43	90
3. Паковраће	18	21	32	9. Лозница	28	32	67
4. Видова	19	22	44	10. Дрварн	24	24	47
5. Придворица	23	23	51				
6. Јездина	24	25	55				
				Сумма	313	342	675

Трнавски срез

1. Баница и Острушати	36	48	108	11. Слатина	40	46	108
2. Вапа	25	28	55	12. Куклићи	29	34	69
3. Балуга	30	33	64	13. Качулице	29	35	78
4. Виљуша	41	53	101	14. Жаочани	23	24	47
5. Жежевница	52	61	134	15. Горичани	29	35	75
6. Трнава	57	63	129	16. Петница	20	24	56
7. Премећа	25	31	82	17. Заблаће	35	39	75
8. Рајац	42	55	120				
9. Липница	27	35	78				
10. Мршинци	51	60	125				
				Сумма	591	704	1504

НАХИЈА РУДНИЧКА 1882. ГОДИНЕ

Села	Куће	Порезске главе	Арачке главе	Села	Куће	Порезске главе	Арачке главе
Кнежина моравска							
1. Катрга	58	71	146	9. Тречча Горња	18	20	49
2. Бресница	81	93	183	10. Тречча Дољна	36	38	87
3. Бечањ	71	84	177	11. Прељина	44	48	103
4. Мрчајевци	99	110	238	12. Балуга	21	21	40
5. Вујетинци	21	23	54	13. Станчићи	30	31	57
6. Горевница	41	53	113	14. Прислоница	56	64	115
7. Остра	51	68	137				
8. Мојсиње	53	59	109				
				Сумма	680	783	1608
Кнежина карадак							
1. Коњевићи	47	51	93	10. Превор	67	74	133
2. Ракова	31	38	70	11. Милићевци	39	41	91
3. Соколићи	20	20	33	12. Мијоковци	45	56	120
4. Љубић	48	58	118	13. Рожшци	35	40	86
5. Брђани	41	45	93	14. Врчани	16	24	61
6. Суви Брег	10	10	15	15. Јанчићи	14	18	38
7. Вранићи	32	36	65				
8. Трбушани	45	50	87				
9. Горевница	63	80	154				
				Сумма	553	641	1257

Из ових пописа видимо да је срез видовски променио назив у срез чачански, али без територијалних промена, док је село Острушати претворено у засеок села Бањице у срезу трнавском. У кнежини Карадак рудничке нахије јавља се село Суви Брег, а у кнежини моравској долази до укидања села Црна Бара, које се делом прикључује Катрги а делом Обрви.⁸

Према попису из 1823. године срез чачански поново добија назив срез видовски у оквиру пожешке нахије и повећава му се број

села са 10 на 11 дописивањем насеља „Обала до Чачка“ као новог села; укида се срез пожешки, а његова територија припаја срезу горачком. У рудничкој нахији кнежина Карадак повећава своју територију припајањем села Јелен-Дол.⁹

Значајније промене извршене су у пожешкој нахији приликом пописа домова, пореских и арачких глава 1824/25. године. Тада је од осам срезова образовано четири кнежине: моравска, трстеничка, подибарска и драгачевска. Кнежина моравска настала је спајањем бивших срезова: видовског, трнавског и самаилског. Укидањем среза Ковачи и среза читлучког, образована је кнежина подибарска. У свом саставу кнежина моравска имала је 48 села са 1.857 домова, кнежина подибарска 19 села са 1.045 домова, кнежина трстеничка осам села са 490 домова и кнежина драгачевска 35 села са 1.397 домова.¹⁰

Те године, у рудничкој нахији пописа није било.

Године 1825. приликом пописа за исте државне потребе, уочавају се следеће промене: у пожешкој нахији све кнежине мењају називе у срезове; из кнежине подибарске издваја се територија бившег среза видовског и образује „срез чачанскиј“; Суви Брег у кнежини Карадак рудничке нахије припаја се селу Љубић.¹¹

Следеће, 1826. године у пожешкој нахији срезови поново мењају називе у кнежине, али без територијалних промена. Кнежина Карадак у рудничкој нахији територијално је смањена и сведена на седам села: Рошци, Врнчани, Гугаљ, Папратиште, Јелен-Дол, Табановић и Јанчићи, док је 11 села из његовог састава (Соколићи, Брђани, Ракова, Коњевићи, Љубић, Милићевци, Горевница, Вранићи, Миоковци, Трбушани и Пријевор) припојено кнежини моравској у истој нахији¹²

У години 1828. смањен је број кнежина у пожешкој нахији са пет на четири: пожешка (раније драгачевска), моравска (којој је те године припојена кнежина чачанска), подибарска и трстеничка. На основу ових промена, састав кнежина је био: пожешка са 40 села и 1.473 домова, моравска, укључујући вароши Чачак и Карановац, са 46 села и 1.941 домом, подибарска са 20 села и 1.006 домова и трстеничка са осам села и 546 домова.¹³

Исте године у рудничкој нахији укинута је кнежина Карадак, а њена територија припојена кнежини моравској. Састав кнежина у рудничкој нахији тада је био: моравска са 40 села, 1.941 домом, Црна Гора са 20 села и 640 домова, качерска са 24 села и 727 домова и брусничка са 24 села и 797 домова¹⁴

Године 1830. кнежине мењају назив у капетаније. Тако је пожешка нахија, према попису домова за 1831. годину, била подељена на капетаније са капетанима као старешинама. То су: моравска, подибарска, трстеничка и пожешка; у рудничкој нахији: моравска, Карадак, црногорска, качерска и брусничка.¹⁵

Капетанија моравска у пожешкој нахији имала је у свом саставу 50 села. Уз варош Чачак додато је ново насеље под називом „Беркани“ (дошљаци). У оквиру рудничке нахије поново се појављује административно-територијална јединица Карадак, али сада као капетанија са седам села. Са подручја данашње општине Чачак села Јанчићи, Рошци и Врнчани била су у оквиру ове капетаније.

На скупштини одржаној 1834. године донета је одлука о унутрашњем уређењу земље. У Србији су установљене нове управне јединице — сердарства, која ће обухватати по неколико нахија. Нахије су тада добиле назив окружја (касније окрузи). Постојало је пет сердарстава: рашко, расинско, подунавско, мачванско и тимочко. Данашња територија општине Чачак тада је била у саставу рашког сердарства, које је имало седиште у Чачку. За великог сердара рашког сердарства постављен је Јован Обреновић. Рашко сердарство обухватало је следећа окружја: старовлашко, ужичко, чачанско и рудничко. Окружја су се делила на капетаније (раније кнежине), на челу са среским капетаном, који је, као и окружни начелник и сердар, био човек Милошевог, а не народног поверења.¹⁶

Сретењским уставом од 1835. године укинута су велика сердарства и управна подела Србије заснована је на окрузима, срезовима и општинама. Уставом је било предвиђено спајање окружја чачанског и окружја рудничког у окружје рудничко, са седиштем у Чачку. Новоформирано окружје обухватало је седам срезова: драгачевски, качерски, новоселски, подибарски, руднички, трнавски и црногорски.¹⁷ Међутим, већ наредне, 1836. године чачанско окружје је поново успостављено у старим границама.

„Законом о дужности војени команданата, исправничества и срезски старјешина“ из 1836. године у Србији су установљене четири војне области. На чело виших административних јединица постављени су команданти са војном и цивилном влашћу: у војним областима ђенерали, у окрузима пуковници, потпуковници или понегде мајори, а у срезовима капетани. Њихов надзор над радом локалних органа управе трајао је до 1838. године.¹⁸

„У регистру Милошевог совјета, који се у рукопису чува у Државној архиви НРС (данас Архив Србије), налазе се и први трагови детаљнијих ад-

министративно-територијалних промена. Одлуке о овим променама донете су у четири маха, — јануара, априла и октобра 1837. године.

Одлуком од 22. јануара 1837. године, бр. 100, решено је да се извесни мали срезови из обзира штедне споје са суседним срезовима и то: у окружју чачанском да се трнавски срез споји са самаилским срезом“.

Уставом од 1838. године и „Устројенијем окружних начелстава и главним дужностима среских начелника“ од 1839. године образована су у Србији начелства са 17 округа: подрињски, ваљевски, шабачки, београдски, смедеревски, пожаревачки, ћупријски, крагујевачки, јагодински, ужички, чачански, крушевачки, алексиначки, гургусовачки (од 1863. књажевачки), црноречки, крајински и руднички.²⁰ Ослобођењем јужних крајева и њиховим укључењем у састав Србије 1878. године образована су још четири округа: нишки, пиротски, врањски и топлички.

На основу Устава из 1838. године убрзано се приступило и уређењу општина у Србији. То је учињено Законом о устројству општина од 13. јула 1839. године.²¹

Најпотпуније податке о образовању тих првих општина у Србији и седиштима њихових примирителних судова даје тадашњи начелник одељења при Попечитељству финансија у Кнежевини Србији Јован Гавриловић у свом делу „Речник географско-статистичниј Србије“. Рад на овом речнику отпочео је 1840, завршен је 1844, а публикован је 1846. године. Због интересантних података које он пружа, цитираћемо она места која се односе на подручје данашње општине Чачак.

ЧАЧАНСКО ОКРУЖИЈЕ

„Трнавскиј Срез, Окружија Чачанског, имаде 1 варош, 11 села и 15 засеока, у којима се налазе 1642 куће и 8649 душа. Срезскиј начелник седи у Чачку“.²²

Према овом речнику, у срезу трнавском општине су:

1. Варош Чачак са 305 кућа и 948 душа;
2. Атеница, са засецима Лозницом и Кулиновцима, има 147 кућа и 808 душа;
3. Горичани, са засеком Банско Поље, има 85 кућа и 459 душа;
4. Заблаће, са засецима Вапом и Балугом, има 124 куће и 627 душа. Има цркву парохијалну;
5. Жежевица, са засецима Бањицом, Липницом и Острушати, има 179 кућа и 1035 душа;
6. Јездина, са засецима Придворицом и Бељином, има 98 кућа и 536 душа;
7. Лазац, са засецима Петницом и Качулицама, има 174 куће и 1118 душа. Има цркву парохијалну;
8. Мршинци, са засеком Жаочани, има 107 кућа и 596 душа;

9. Паковраће, са засеоцима Риџате и Парменац, има 73 куће и 434 душе. Примирителни Суд чини општину са Риџагама и Парменцом;
10. Премећа, са засеоком Рајац, има 101 кућу и 706 душа;
11. Слатина, са засеоком Кукићи, има 97 кућа и 564 душе, и
12. Трнава, са засеоком Виљуша, има 152 куће и 818 душа. Има цркву парохијалну²³.

РУДНИЧКО ОКРУЖИЈЕ

„Моравскиј Срез, Окружија Рудничког, имаде 1 варош и 40 села, у којима се налазе 2564 куће и 15729 душа. Начелник Срезскиј седи у Брђанима“²⁴

У моравском срезу општине су:

1. Бечањ са 101 кућом и 552 душе. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Бресницом;
2. Врнчани са 26 кућа и 266 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Јанчићима, Тучковом и Рошцима;
3. Горевница Горња са 105 кућа и 619 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Трбушанима и Миоковцима;
4. Трпача Доња са 69 кућа и 401 душом. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Трпачом Горњом;
5. Љубић са 64 куће и 426 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Коњевићима;
6. Милићевци са 64 куће и 381 душом. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Раковом и Вранићима;
7. Мојсиње са 74 куће и 409 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Балугом и Станчићима. Има цркву парохијалну;
8. Мрчајевци са 145 кућа и 840 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Горевницом Доњом. Има цркву парохијалну;
9. Остра са 90 кућа и 605 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Вујетинцима;
10. Пријевор са 90 кућа и 451 душом. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Видовом;
11. Прислоница са 88 кућа и 538 душа. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Прељином;
12. Брђани са 65 кућа и 422 душе. Овде је Примирителни Суд и саставља једну општину са Соколићима“²⁵.

Због непоузданих извора из овог периода не може се са сигурношћу утврдити број општина и кад је и у ком месту она образована, нарочито у срезу трнавском. Међутим, сигурно је да је овај процес организовано и убрзано спровођен у читавој Србији после доношења Закона о устројству општина из 1839. године. О томе сведочи „Речник“ Јована Гавриловића из 1846. У њему су, поред осталог, по срезовима наведена места као седишта општина, мада не свуда. Вероватно због тога што ни он сам није могао да дође до потпуних и проверених података. Зато је у примедби (стр. IX) нагласио да су примирителни судови образовани у свим селима која имају парохијалну цркву.

Што се тиче округа и срезова, после Устава из 1838. године на овом подручју наступило је замишље и није пуних педесет година било значајнијих померања њихових граница. Једино је одлуком надлежног органа од 18. марта 1854. укинут самаилски срез у округу чачанском и на истој територији образован трнавски срез, у који је укључена и варош Чачак.²⁶ У округу рудничком, решењем Народне скупштине од 22. априла 1885. године, срез моравски променио је назив у срез љубићски.²⁷

У периоду од 1839. до 1866. године, тј. до доношења другог по реду закона о општинама, није било знатнијих померања општинских граница на територији данашње општине Чачак. Једино је 27. јануара 1861. укинута мршиначка општина и њена територија (села Мршинци и Жаочани) припојена слатинској општини.²⁸

Законом о устројству општина и општинских власти од 24. марта 1866. утврђене су две врсте општина: варошке и сеоске. Донекле је проширена самоуправа општина. У исто време формиран су општински одбор и општински збор, а примирителни суд је претворен у општински суд, који се старао о локалним интересима и вршио одређене судске и управно-полицијске послове.²⁹

Преглед општина на подручју садашње општине Чачак, које су образоване на основу поменутог закона:

ОКРУЖИЈЕ РУДНИЧКО

Општине у срезу моравском

1. врнчанска: Врнчани Тучково Јанчићи и Рошци	4. милићевачка: Вранићи Ракова и Милићевци	Станчићи Балуга (Прељинска)
2. пријеворска: Видова Пријевор и Трбушани	5. брђанска: Брђани Соколићи ³⁰	8. љубићска: Коњевићи и Љубић
3. миоковачка: Миоковци и Горња Горевница	6. прислоничка: Прислоница и Пријељина	9. островачка: Вујетинци Мојсиње Остра
	7. трепчанска: Доња Трепча Горња Трепча	10. мрчајевачка: Доња Горевница Мрчајевци

11. бечањска:
Бечањ и
Бресница	13. лађевачка:
Обрва
Лађевци и
Цветке	15. сирчанска:
Поповићи
Опланићи и
Сирча
12. тавничка:
Тавник и
Катрга	14. милочајска:
Милочај	

ОКРУЖИЈЕ ЧАЧАНСКО

Општине у срезу трнавском

1. варош Чачак	5. качуличка:
Петница
Премећа и
Качулице	8. атеничка:
Атеница
Трнава
Виљуша
Кулиновци и
Лозница
2. заблаћска:
Заблаће
Вапа и
Балуга	6. горичанска:
Горичани
Бапско Поље	9. паковраћска:
Паковраће
Парменац
Бјељина и
Јездина ³¹
3. жежевичка:
Јежевица
Липница
Бањица и
Рајац	7. слатинска:
Слатина
Жаочани
Мршинци и
Кукићи	
4. лазачка:
Лазац		

Закон о устројству општина и општинских власти из 1866. године мењан је и допуњаван неколико пута. Према Закону о изменама и допунама овог закона од 11. јуна 1884. ниједна општина није могла имати мање од 500 пореских глава, па је због тога вршено спајање више општина у једну. Тако су, по налогу државних власти, стваране тзв. „велике општине“, а да се уопште није водило рачуна о жељама и интересима грађана.³² Као резултат ове законске допуне, донесено је у току 1885. и 1886. више одлука којима су укинуте постојеће општине на територији данашње општине Чачак и образоване нове. У срезу трнавском 1885. године укинута је 10, а образоване четири општине. У љубићком срезу 1886. године укинута је 17, а образовано девет нових општина.³³ Том приликом укинута је у Србији 1.314 општина и образовано 529 већих.

Решењем Народне скупштине од 22. априла 1885. срез моравски у округу рудничком променио је назив у срез љубићки. Истим решењем укинуте су неке општине у округу чачанском.

У срезу трнавском: паковраћка, јездинска, атеничка, трнавска, заблаћка, жежевичка, слатинска, горичанска, качуличка и лазачка. Уместо њих, образоване су: заблаћка, слатинска, јездинска и лазачка. У њихов састав улазило је по неколико села — јездинска: Паковраће, Риђаге, Јездина, Придворица, Лозница, Кулиновци и Атеница, заблаћка: Трнава, Виљуша, Бањица, Жежевица, Заблаће, Вапа и Балуга, слатинска: Рајац, Липница, Кукићи, Слатина, Мршинци, Жаочани, Горичани и Бабско Поље и лазачка: Лазац, Петница и Премећа.³⁴

Годину дана касније донето је решење на основу кога се у рудничком округу, у срезу љубићском, укидају општине: прељинска, прислоничка, милочајска, брђанска, лађевачка, мрчајевачка, сирчанска, трепчанска, тавничка, врчанска, пријеворска, милићевачка и островачка. Истим решењем оснивају се на територији овог среза следеће општине: љубићка (Прељина, Љубић, Коњевићи, Ракова и Балуга — Прељинска); мојсињска (Мојсиње, Остра, Доња Трпача, Горња Трпача и Станчићи); мрчајевачка (Мрчајевци, Доња Горевница и Катрга); бресничка (Бресница, Бечањ и Вујетинци), брђанска (Брђани, Прислоница и Соколићи); миоковачка (Миоковци, Трбушани, Грња Горевница, Милићевци, Вранићи и Пријевор), рожачка: (Врчани, Рошци, Јанчићи и Видова).³⁵

На основу Устава из 1888. године донети су следећи закони: Закон о општинама од 25. новембра 1889, Закон о административној подели Краљевине Србије од 15. марта 1890. и Закон о уређењу округа и срезова од 1. јула исте године.

Према Закону о административној подели од 15. марта 1890. Србија се дели на петнаест округа. Спојени су руднички и чачански округ у нови-руднички, са седиштем начелства у Чачку.³⁶ Округ су сачињавали срезови: драгачевски (Гуча), жички (Краљево), качерски (Рудник), љубићки (Прељина), студенички (Рашка), таковски (Горњи Милановац) и трнавски (Чачак).³⁷ Њему је Законом од 5. јануара 1899. године припојен срез моравички, који је, до тада, био у саставу округа ужичког.³⁸

Законом од 10. априла 1902. укинут је округ руднички, а његова територија раздвојена на руднички и чачански округ.³⁸ У састав чачанског округа ушли су срезови: драгачевски, жички, мора-

вички, студенички и трнавски и варош Чачак, а у састав рудничког округа срезови: качерски, љубићки и такоовски и варош Горњи Милановац.³⁹ Овај закон одржао се до 1918, односно до 1922. године. Законом од 26. априла 1922. укинуги су окрузи и цела земља подељена је на 33 области.⁴⁰

У периоду од 1890. до 1922. на подручју данашње општине Чачак није било већих територијалних измена. Године 1890. села Милочај и Опланићи из љубићког прелазе у жички срез, а 1903. и Бабско Поље из трнавског такође у жички срез.⁴¹

Закон о општинама од 25. новембра 1889. године, поред осталих одредаба, утврдио је да општина не може имати мање од 200 пореских глава. Створена је могућност уситњавања великих општина које су образоване у току 1885—1886. године.

Општине и њихов састав у рудничком округу према административно-територијалној подели Србије из 1890. године:

СРЕЗ ЉУБИЋКИ

1. бечањска:
Бечањ	7. миоковачка:
Горња Горевница;
Миоковци и
Трбушани	12. пријеворска:
Видова и
Пријевор
2. брђанска:
Брђани и
Соколићи	8. мојсињска:
Мојсиње и
Станчићи	13. прислоничка:
Прислоница
3. бресничка:
Бресница	9. мрчајевачка:
Доња Горевница
Мрчајевци	14. рожачка:
Врнчани
Јанчићи и
Рошци
4. лађевачка:
Лађевци и
Обрва	10. островачка:
Вујетинци и
Остра	15. тавничка:
Катрга и
Тавник
5. љубићка:
Љубић и
Коњевићи	11. прељинска:
Балуга и
Прељина	16. трепчанска:
Горња Трепча
Доња Трепча
6. милићевачка:
Вранићи
Милићевци и
Ракова		17. цветачка:
Цветке ⁴²

СРЕЗ ТРНАВСКИ

1. атеничка: Атеница Јездина Кулиновци и Лозница	4. качуличка: Бабско Поље Горичани и Качулице	8. слатинска: Жаочани Кукићи Мршинци и Слатина
2. заблаћка: Балуга Вапа и Заблаће	5. лазачка: Лазац	9. трнавска: Трнава и Виљуша
3. жежевичка: Бањица Јежевица Липница и Рајац	6. паковраћка: Паковраће Парменац Придворица и Риђаге	10. чачанска: варош Чачак ⁴³
	7. петничка: Петница и Премећа	

Нова велика реорганизација општина вршена је на подручју љубићког и трнавског среза на основу Закона о изменама и допунама Закона о општинама од 21. јула 1898. године.⁴⁴

Према том закону, општине су у срезу љубићком: каменичка (Рошци, Јанчићи, Врчани, Пријевор и Видова); миоковачка (Миоковци, Горња Горевница, Трбушани, Милићевци, Врчани и Ракова); љубићка (Прељина, Балуга — Прељинска, Љубић и Коњевићи); мојсињска (Мојсиње, Станчићи, Горња Трепча и Доња Трепча); бресничка (Бечањ и Бресница); тавничка (Цветке, Лаћевци, Обрва и Тавник) и мрчајевачка (Катрга, Мрчајевци, Доња Горевница). У срезу трнавском: паковраћка (Паковраће са засеоком Међувршје, Парменац, Риђаге, Придворица са засеоком Бељина, Лозница и Јездина); трнавска (Атеница, Кулиновци, Трнава, Виљуша, Балуга и Вапа); жежевичка (Јежевица, Бањица, Липница, Рајац, Заблаће и Кукићи); лазачка: (Слатина, Мршинци, Жаочани, Петница, Премећа, Лазац, Качулице, Горичани и Бабско Поље).

Нови Закон о општинама донет је 21. марта 1902, али је био укинут, па поново враћен 5. маја 1903. године.⁴⁵ Важио је за територију Србије до 1933. године, али је у току свог постојања трпео честе измене и допуне. По њему, свака општина морала је имати своју територију (атар), на коју се протеже, и најмање 200 пунолетних гра-

ђана. Овај закон био је полазна основа за поновну деобу већих у мање општине.

Решењима надлежног органа, која су донета на основу овог закона, образовано је више општина.

У срезу љубићком округа рудничког: пријеворска 18. августа 1902. издвајањем Пријевора и Видове из састава општине каменичке;⁴⁶ рожачка 18. августа 1902. издвајањем Врнчана, Јанчића и Рожача из састава општине каменичке;⁴⁷ брђанска 4. јуна 1903. издвајањем Брђана, Соколића и Прислонице из састава општине прислоничке, с тим да прва два села образују општину брђанску, а Прислоница општину прислоничку;⁴⁸ љубићка 18. октобра 1903. издвајањем Љубића и Коњевића из општине љубићке, а Прељина и Балуга (Прељинска), која су такође била у саставу општине љубићке, образују општину прељинску;⁴⁹ мојсињска 22. децембра 1903. у саставу са Мојсињем и Станчићима, а Горња Тречка и Доња Тречка (из општине мојсињске) образују за себе општину — треччанску;⁵⁰ горњогоревничка 29. фебруара 1904. издвајањем Горње Горевнице из састава општине моковачке;⁵¹ бечањска и мрчајевачка општина остале су непромењене у односу на поменути закон.

Село Бабско Поље издвојено је 1903. године из састава општине качуличке у срезу трнавском и припојено општини мрсаћкој у срезу жичком.⁵²

У срезу трнавском, округа чачанског: јездинска 4. јуна 1903. издвајањем Јездине и Лознице из састава општине паковраћке;⁵³ атеничка 4. јуна 1903. издвајањем Атенице и Кулиноваца из састава општине трнавске;⁵⁴ заблаћска 4. јуна 1903. издвајањем Вапе и Балуге из састава општине трнавске и Заблаћа из састава општине жежевичке;⁵⁵ качуличка и лазачка општина деобом лазачке општине 26. октобра 1906, с тим што су у састав качуличке општине ушла села Качулице, Петница и Премећа, а у састав лазачке само Лазац;⁵⁶ слатинска 15. јануара 1903. издвајањем Жаочана, Мршинаца, Горичана и Слатине из састава општине лазачке и Кукића из састава општине жежевичке.⁵⁷

Решењем Народне скупштине од 13. јануара 1909. спојене су качуличка и лазачка општина у једну под називом општина лазачка. Истовремено, решено је да се село Горичани одвоји од општине слатинске, а Качулице од општине лазачке и образују нову општину — горичанску.⁵⁸

Такав распоред и састав општина на подручју општине Чачак остао је непромењен до завршетка Првог светског рата. Своју де-

латност оне су обављале на основу раније донетих закона и у оквиру раније утврђене административно-територијалне поделе на округе, срезове и општине. По ослобођењу Чачка и његове околине, 25. октобра 1918. године, на основу наређења начелника округа чачанског бр. 20 из те године, свуда су смењене старе и именоване нове општинске управе — до стварања услова за спровођење редовних избора.⁵⁹

Видовданским уставом из 1921. године укинута је таква традиционална подела. На место округа, Законом од 26. априла 1922. уведена је подела земље на области. Тада је, поред осталих, образована рашка област, састављена од чачанског, звечанског и рашког округа.⁶⁰

Међутим, подела на срезове и општине остала је на овом подручју иста и без промена граница административних јединица.

После завођења шестојануарске диктатуре, Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. држава је променила назив у — Краљевина Југославија, а њена територија подељена је на девет бановина.⁶¹ Бановине су: дравска, савска, врбаска, приморска, дринска, зетска, дунавска, моравска и вардарска. Подручје општине Чачак било је у саставу дринске бановине.

Од тада до капитулације Краљевине Југославије 1941. године бројнијих административно-територијалних промена није било, изузев ових:

Законом о општинама од 18. фебруара 1929. укинута је општина качуличка, а од 14. октобра 1931. села Лађевци, Тавник, Цветке и Обрва одвојени су од среза љубићког и припојена срезу жичком.⁶² У марту 1930. престао је да ради Суд општине атеничке, а његова територија је припојена општини чачанској.⁶³

У току свог постојања, од 1839. до 1941. године, све општине су имале једнообразан назив: од 1839—1866 — примирителни суд, од 1866—1933 — суд општине и од 1933—1941 — општина, с тим што је овим називима додавано име места у коме је било седиште општине.

Разлика у називу општина уведена је (на овом подручју) тек од 1934. Те године донет је, 22. јуна, Закон о градским општинама. У Закону су наведена имена градова на које се односи. За разлику од сеоских, градске општине су као своје органе имале градско веће и председника. Градско веће су чинили већници изабрани на четири године. Број већника био је одређен бројем становника града. Две трећине градских већника и председника бирано је гласањем, а је-

дну трећину је постављао бан. Председник градске општине био је представник града у свим његовим односима и пословима. Он је и извршни орган градског већа и шеф целе градске администрације. Надлештво се звало градско поглаварство, у нашем случају — Градско поглаварство Чачак.⁶⁴

После капитулације Краљевине Југославије, 18. априла 1941. године, извршене су промене у административној подели окупиране Србије. Недићева квинслиншка влада донела је у децембру 1941. године уредбу којом се укидају бановине и утврђује подела земље на округе, срезове и општине.⁶⁵ Према тој уредби, садашња територија општине Чачак и Лучани била је укључена у краљевачки, а Горњи Милановац у крагујевачки округ. Таква подела остаће до завршетка окупације ове територије, односно до краја 1944. године.

НАПОМЕНЕ

1. Др Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац 1815—1865“, I, Чачак, 1968, стр. 22—23.
2. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 3.
3. Исто, стр. 4.
4. Раде В. Познановић, „Административно-територијалне промене у региону Титово Ужице 1815—1974“, чланак објављен у „Ужичком зборнику“ број 8, Титово Ужице, 1979, стр. 86.
5. Владимир Тошић, „Мрчајевци и околина“, Мрчајевци, 1978, стр. 382—389.
6. Др Бранко Перуничкић, н. д, стр. 54—60.
7. Исто, стр. 57—60.
8. Исто, стр. 70—73.
9. Исто, стр. 79—86.
10. Исто, стр. 89—96.
11. Исто, стр. 98—105.
12. Исто, стр. 107—113.
13. Исто, стр. 131—134.
14. Исто, стр. 135—138.
15. Исто, стр. 161—165.
16. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 3.
17. Владимир Тошић, н. д, стр. 394.
18. Др Федор Никић, „Локална управа Србије у XIX и XX веку“, Београд, 1927, стр. 20.
19. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 8—9.
20. Зборник закона и уредаба, I, Београд, 1840, стр. 78.
21. Зборник закона и уредаба, I, Београд, 1840, стр. 78.
21. Станоје Станојевић, „Народна енциклопедија — српско-хрватско-словеначка“, III, Загреб, 1928, стр. 198.
22. Јован Гавриловић, „Речник географско-статистичниј Србије“, Београд, 1846, стр. 4—308.
23. Исто.
24. Исто, стр. 172.
25. Исто, стр. 19—210.
26. Владимир Тошић, н. д, стр. 395.
27. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 283.
28. Владимир Тошић, н. д, стр. 403.
29. Зборник закона и уредаба, XIX, Београд, 1866, стр. 1.
30. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 217—228.
31. Исто, стр. 232.
32. Слободан Јовановић, „Влада Александра Обреновића“, I, Београд, 1934, стр. 23.
33. Исто, стр. 24.
34. Зборник закона и уредаба, 41, Београд, 1885, стр. 234. и 413—414.
35. Исто, 42, Београд, 1887, стр. 35—38.
36. „Административно-територијалне промене у НР Србији, од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 26.
37. Исто, стр. 28.
38. Исто, стр. 30.
39. Исто.
40. Водич Историјског архива Београда, I, Београд, 1984, стр. 46.
41. „Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 32.
42. Исто, стр. 272.

43. Исто, стр. 274.
44. Зборник закона и уредаба, 54, Београд, 1903, стр. 260—262.
45. Исто, пречишћено и систематски уређено издање, Београд, 1913, стр. 268.
46. „Српске новине“, бр. 184 од 27. августа 1902. и Зборник закона и уредаба, 57, Београд, 1904, стр. 479.
47. Исто, бр. 130 од 11. јуна 1903. и Зборник закона и уредаба, 57, Београд, 1904, стр. 431.
48. Исто и Зборник закона и уредаба, 58, Београд, 1905, стр. 358 и 482.
49. „Српске новине“, бр. 242 од 23. октобра 1903. и Зборник закона и уредаба.
50. „Српске новине“, бр. 5 од 8. јануара 1904. и Зборник закона и уредаба, 58, Београд, 1905, стр. 950.
51. Исто, бр. 58 од 14. марта 1904. и Зборник закона и уредаба, 59, Београд, 1906, стр. 210.
52. Владимир Тошић, н. д, стр. 407.
53. „Српске новине“, бр. 130 од 11. јуна 1903. и Зборник закона и уредаба, 58, Београд, 1905, стр. 441.
54. Исто.
55. Исто.
56. „Српске новине“, бр. 244 од 31. октобра 1906. и Зборник закона и уредаба, 61, Београд, 1909, стр. 311—312.
57. Зборник закона и уредаба, 58, Београд, 1905, стр. 117—119.
58. Исто, 64, стр. 268.
59. Историјски архив Чачак, Градско поглаварство — Чачак, Наредба Начелства округа чачанског бр. 20 од 27. октобра 1918, кут. инв. бр. 1.
60. „Административно-територијална подела НР Србије од 1834—1954“, Београд, 1955, стр. 48.
61. Исто, стр. 49.
62. Владимир Тошић, н. д, стр. 408.
63. „Службене новине Краљевине Југославије“, I, Београд, 1930, стр. 549.
64. Др Станко Мајцен, „Коментар Закона о градским општинама“, Београд, 1935, стр. 28; Сл. нов. Краљ. Југ. бр. 169 од 1934, стр. 116—709.
65. „Службене новине“, бр. 136.А од 26. децембра 1941, стр. 1.